

PROF. ÜLGENER'İN İKTİSADİ KALKINMA YAKLAŞIMI

Doç. Dr. Tefrik ERTÜZÜN*

Hocam hakkında yazabilmek :

Kendisine mânen çok şey borçlu olduğum ve asıl önemlisi gerçek ilim adamının sahip olması gereken vasıfları bizlere ve yeni nesillere en mükemmel şekilde göstermede âdeta sembolleşen rahmetli hocamı, mütevazî ölçüde anma maksadıyla yayınlanacak **Armağan** kitap için kaleme alacağım makalenin konusunu belirlemede hayli zorlandığımı itiraf etmeliyim.

Ülgener hocanın önce öğrencisi, sonra asistanı ve daha sonra da doçenti olarak onbeş yıllık maddî ve kalbî beraberliğin güzelliğini, huzurunu ve şerefini yaşamış, onun engin ilim ve feyzinden nasibini almaya çalışmış biri olarak, benim için sorumluluğu olan böyle bir görevi, ancak onun bir insan ömrüne sığması zor olan eserlerini, üzerine inşa ettiği fikrî odağını tesbit etmeğe çalışmakla yerine getirebileceğimi düşündüm.

Kendisinin de zikrettiği, J. S. Mill'in sadece iktisatçı olan iyi iktisatçı değildir sözüne, bizzat kendisinin en iyi örneklerden biri olduğu şüphesizdir. Prof. Ülgener'i sadece ülkemizin yetiştirdiği en güçlü iktisatçılardan biri olarak vasıflandırmak çok yetersiz kahr. O, iktisatçı olduğu kadar, iktisat felsefecisi, kültür bilimcisi, sosyal

* İ.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyesi.

tarihçi, sosyolog ve metodolog idi. İncelemelerinde, çalışmalarında ve eserlerinde bütün bu değişik taraflarını kullanmış olduğunu ve bütün bu boyutlarını bir orkestra bütünlüğü içinde birleştirdiğini görüyoruz. Başka bir ifadeyle, Prof. Ülgener'in kırk yıllık çalışmalarını önümüze döküp, onları dikkatlice inceleyip kavramağa çalışırsak, bütün farklı boyutlarının bir odak etrafında toplandığını müşahede ve tesbitte gecikmeyiz.

Böyle bir anma yazısında, bize düşen görevin, hocanın bu fikrî odağını tesbit etmeğe ve aydınlatmaya ışık tutacak bir denemeye girişmek olmak gerektiğine inanarak, bu incelemeyi yapma cesaretini kendimizde bulduk.

Neydi bu fikrî odak? Hoca, ömrü boyunca, bizce, çok hayatî bir soru'nun cevabını arama peşinde idi. Bu arayışını bazı çalışmalarında çok açık olarak dile getirdi, ancak bazılarında da oldukça örtülü kalmayı tercih etti. Bu örtü kaldırıldığında ve açık olanlarla birleştirildiğinde, hocanın peşine düştüğü soru kendini bütün gövdesiyle gözler önüne sermektedir: XV. yüzyıldan itibaren Batı toplumlarında teknolojik yeniliklerle birlikte iktisadî kalkınma gerçekleştirilir iken, Doğu toplumlarında benzer yönde gelişmelere niçin rastlanmamıştır?

Hocanın bu soruyu kendi kendine sormasının ve cevap aramasının hiç şüphesiz bir mesnedi bulunmalıydı; bu mesnedi ararken karşımızda onun devraldığı kültür mirasını ve ilmî birikimini bulmaktayız.

İki kültür çevresi : Aile ve Üniversite

Ülgener hoca, yetiştiği aile ocağında, devrin önemli ilim, fikir, din ve san'at adamlarının sık sık yaptıkları sohbetler içinde büyümüş, geniş bir kültür çevresinde Doğu ve İslâm dünyasının birçok mes'elelerini yakından öğrenmek fırsatını bulmuştu. Genç yaşlarda intisap ettiği İstanbul Üniversitesinde ise Almanya'dan göç eden ilim adamları ile karşılaşmış ve onlar nezdinde temayüz etmiş, dikkatleri üzerine toplamış ve birinci elden Batı dünyasındaki gelişmeleri takip şansına sahip olmuştu. Böylece, bir yandan kendi öz kültürümüze ve onun mes'elelerine âşına olurken, diğer yandan Batı ilim ve kültürünü de yakından izlemek imkânını elde etmişti.

Ülgener hoca, bu iki dünyayı kendi öz benliğinde meczetmesm de bilmiş ve bu zor işi ilmî çalışmalarına üstün bir üslûp ustalığı

Prof. Ülgener'in İktisadi Kalkınma Yaklaşımı

içinde yansıtarak başarabilmiştir. Nitekim, en karmaşık iktisadi mes'eleleri açıklarken, divan şiirimizin bir beyti veya bir rubaii ile konuya berraklık kazandırması, onun bu güçlü yanından kaynaklanmakta idi. Bu özelliklerinin oluşmasında belirttiğimiz çevre şartlarının rolü önemli olmakla birlikte, kendisindeki yaradılış ve şahsiyet özelliklerinin de, böyle bir büyük soru'nun adamı olmasındaki etkisi şüphesizdir.

Prof. Ülgener, soru'suna aradığı ve bulduğu cevapları çalışmalarında sergilemede gecikmedi. Bu konuda, Ord. Prof. Fritz Neumark'ın başkanlığında, kendisinin profesörlüğe yükseltilmesi için teşkil edilen komisyon raporundan «İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri» adlı incelemesi hakkında yazılan şu satırları aktarmakla yetinmek istiyorum.« ... Eserin bu mevzuata ait terminoloji ve metodoloji sahasında meydana getirdiği yenilikler bilhassa dikkati çekmekte ve bu sebeple bu kitap, batı dillerinden birine tercüme edildiği takdirde büyük alaka göreceği tahmin edilmektedir. Almanya'da Sombart ve Weber'in, İngiltere'de Towney'in, Fransa'da Hauser ve İtalya'da Fanfanini'nin iktisat zihniyeti hakkında çeşitli istikametlerden yürütülmüş olan araştırmalarına, Sabri Ülgener'in Türk-İslâm dünyasına ait tetkikleri ehemmiyetli bir **Contribution** teşkil etmekte ve bilhassa Alman Tarihçi Mektebini kapayan Sombart-Weber nokta-i nazarını memleketimiz iktisat literatürüne kazandırmaktadır.» 1940'lı yılların en büyük iktisat âlimlerinin bu ifadelerinden sonra, onun bilimsel ehliyeti hakkında ilâve edecek söz bulmamız mümkün değildir.

Kalkınmaya duyduğu ilgi: Meslek borcu ve ötesi

Prof. Ülgener'in iktisadî kalkınma konusuna duyduğu ilgiyi, açık bir anlatımla «**Milli Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme**» kitabının önsözünde hemen yakalamaktayız. Hoca, orada şöyle diyor: «Kitabı yazarken en fazla ehemmiyet verdiğim husus, ele alınan bahisleri her defa az gelişmiş bir ekonominin mes'elelerine uydurmak ve tatbik etmek olmuştur. Milli gelir, istihdam ve iktisadî büyüme gibi milli iktisadın kaderi ile pek yakından ilgili bir konuda ileri sürülen fikirleri sadece gelişmiş ve olgun ekonomiler için tasarlanan şekli ile izah edip geçmeye gönlüm ve kalemim varmadı. Her bahsi, istisnasız olarak, az gelişmiş veya yeni gelişmekte olan bir ekonomi-

ının mes'elelerine kaydırmayı kendimce bir «meslek borcu» saydım. Bunda ne derece muvaffak olduğumu, kitabı okumak zahmetine katlananlar daha iyi takdir edeceklerdir. Varılan sonuçların her zaman kesin ve mutlak olduğu elbette iddia edilemez. Şu varki, meselelerin değişik bir açıdan vaz'ı ve okuyucuya o yolda düşünme fırsatının kazandırılması fikrimce problemin tam ve kesin çözümü kadar ehemmiyetli ve faydalıdır.»

Açıkça ifade etmek isterim ki, hoca, makro ekonomik konuların gelişmiş ekonomiler açısından takdiminde son derece başarılı olduğu gibi, her bahse gelişmekte olan ekonomiler açısından, zaman zaman ülkemiz açısından bakarken, her zamanki bilimsel ciddiyet ve hassasiyetini muhafaza etmiş ve meslek borcunu ifa etmenin ötesine geçerek son derece isabetli teşhislerde bulunmuş ve çözümler getirmiştir.

Kalkınmamışlık olgusu, esas olarak fakir ülkeleri ilgilendirmekle birlikte, günümüzde bu alandaki teorik katkıların genellikle gelişmiş ülke iktisatçıları tarafından yapıldığı gözlenmektedir. Prof. Ülgener, bu garip duruma istisna teşkil eden, dünyadaki birkaç sosyal bilimciden biri olmayı başarmıştır. Doğu toplumlarının ve Türk toplumunun iktisaden geri kalmışlığının sebeplerini araştırmak, bulmak ve ortaya koymak onun çalışmalarının odağını teşkil etmiştir diyebiliriz. Hocaya göre, asıl güçlük hadisenin tesbit ve teşhisinde toplanmaktadır. Ondan sonrası, işin bir adım ötesine geçmekten ibarettir.

Kalkınma mes'eleleriyle bu derece yakından meşgul olmasma rağmen müstakil bir kalkınma kitabı yazmayıp, onları muhtelif çalışmalarının içine yedirmesini şöylece açıklayabiliriz: Bilindiği gibi, 1960'lı yıllarda kalkınma konusu, dünyanın ve ülkemizin popüleritesi en yüksek olan konularından biri haline gelmişti. Kalkınmamışlığın sebeplerini o yıllarda izah denemelerine girenler hemen hemen birbirinin benzeri öneriler getirmekte, adeta standartlaşmış teklifler ortaya koymaktaydılar. Kalkınma konusunda, çoğu siyasi partiler, çoğu aydınlar, sendikalar ve kolay şöhret arayanlar söz birliği etmişçesine aynı temaları işlemekteydiler. Her defasında, fakirliğin fasit çemberi, emperyalizm, kapitalizm ve İslamiyet gelişmemişlik faturasından en yüklü payı almaktaydı. İşte, Ülgener hoca, bu önyargılı ve kesin sonuçlu çalışmalara iltifat etmeyen ve bu tuzığa düşmeyen çok ender aydınlardan biri olarak dikkatleri çekti. O daha 1940'larda, kalkınma konusuna ilgi duyarken mes'elenin derinliğine nüfuz

Prof. Ülgener'in İktisadi Kalkınma Yaklaşımı

etmek ve olayın perde arkasını çözmek peşinde olmuştur. Yoksa, bu kervana katılmak, 1960'larm yüksek tansiyonu içinde hiç de zor değildi. Ülgener hocanın getirdiği çözümler, bugün birçok kesim tarafından geniş ölçüde rağbet bulmaktadır. O, bizce, kalkınma iktisadi alanında bu yeni akımı başlattı ve bir büyük ufku gözler önüne serdi.

İşte, bu makalenin amacı, hocanın bu derin ufkunun nirengi noktasını tesbit etmek ve onun bir ölçüde sisli kalan tarafına bereklilik kazandırmaktır. Kalkınma konusuyla bu ölçüde yakından ilgilenmiş bir ilim adamı için, «aynı zamanda bir kalkınma iktisatçısı idi» demek, sadece gerçeği teslim etmekten ibaret olacaktır.

«İktisadi Kalkınma» kavramlarına getirdiği bereklilik

Prof. Ülgener'e göre, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeleri birbirinden ayıran temel husus, sosyo-ekonomik yapılarının farklılığında aranmalıdır. Gelişmekte olan ülkeleri şöyle tanımlar : «Nüfusun büyük çoğunluğu geri bir teknikle tarımda çalışan ve fert başına reel gelir seviyesi düşük olan ülkeler az gelişmiştir. Ancak, bu ülkelerin ilkel toplumlardan ayırdedilebilmeleri için, iktisaden gelişme hevesini ve potansiyelini taşımaları gerekir.»

Bu tanımlamadan anlaşılmaktadır-ki, bir ülkede iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için, o ekonomide sanayileşme yönünde gelişmelerin olması gerekir. Sanayileşme ile birlikte teknolojik seviye yükselecek ve üretim ile verimlilik artacaktır. Bir başka deyişle, mevcut ekonomik yapı değişecektir. Bu değişimin sonucunda, tarımda çalışan nüfus azalırken, fert başına gelir seviyesi de artmış olacaktır. Bütün bunların gerçekleşmesi, ülkenin gelişme arzu ve potansiyeline bağlıdır. Eğer ekonomide bu özellikler mevcut ise, onu ilkel saymak mümkün değildir. Zira, bu vasıflarının mevcudiyeti kalkınmanın önşartıdır.

Ülgener hoca, ekonominin bünye değişikliğinden neyi kastedmekteydi, bize esas üzerinde durulması gereken husus budur. Ekonominin üretim gücü, üretim yapısı, istihdam yapısı gibi ekonomik göstergerler yanında, hiç şüphesiz ekonomideki iktisadi karar birimlerinin zihniyet ve davranış özelliklerini müesseselerin etkinliğini ve piyasaların işleyiş tarzlarını da bünye değişikliği kavramı içinde düşünmekteydi. Gerçekten de, iktisadi kalkınmanın gerçekleştiril-

mesi için mutlaka makro-ekonomik göstergelerin büyümesi, artması gerekir. Büyümesiz kalkınma olamaz. Kalkınma süreci içinde, milli gelir, istihdam, yatırım, tüketim, tasarruf ve dış ticaret gibi büyük-
lüklerde elde edilecek artışlar yanında, tüketicilerin ve üreticilerin tutum, davranış ve zihniyetlerinde-akılcılık ve iktisadilik-yönünde değişmelerin olması gerekir.

Prof. Ülgener Türk iktisat literatüründe «büyüme» ve «gelişme» kavramlarını en açık tarzda birbirinden ayıran ilk iktisatçıdır diyebiliriz. Büyümeyle şöyle tanımlar: «İktisadî hayatın temel verilerinde (işgücü, teçhizat), fert başına, bir yıldan öbürüne, yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde devamlı artışlara büyüme adını veriyoruz.» O halde, ekonominin, maddî olarak gövdesiyle genişlemesini «büyüme», yapı ve çatısıyla değişmesini de «gelişme» olarak tanımlamaktadır. Ancak, hoca'ya göre, büyüme ve gelişmeyi teorik ölçülerle ayırmak mümkün olsa dahi, iki hadise uygulamada birbiri içine girmektedir. Zira, gövdesiyle büyüyen ekonomi, bünye ve çatısıyla da değişmektedir. Hadiselerin bir araya gelişinden doğan karma akımın, «şu kadarı büyüme, şu kadarı gelişme» demek ise, kolay değildir.

Demek oluyor-ki, az gelişmişlikten kurtulmanın yolunu, «büyüme ve ekonominin bünyesindeki değişmeler» olarak belirlemiştir. Bünye değişikliğinin en etkin aracı ise sanayileşmedir. Sanayileşme sürecinde belirli seviyeye gelemeyen bir ülkenin, gelir seviyesi ne kadar yükselirse yükselsin, gelimiş ülke sayılması mümkün olamaz. Nitekim, Ülgener hoca, «Büyüyen ekonomi, yatırımları yıldan yıla çoğaltabildiği kadar ve yatırım birimi başına daha yüksek bir hasılatemin ettiği nisbette hedefe doğru yol ohyor demektir» diyor. Birim başına hasıla artışı ise, ancak sanayileşme ile sağlanabilir. Birçok kereler, sanayileşmenin dengeli olmasına, sektörlerarası tamlaşmanın sağlanmasına ve özellikle alt-yapı yatırımları ile doğrudan üretkif yatırımlar arasındaki âhengini teminine, sağlıklı bir gelişmenin gerekleri olarak dikkatleri çekmiştir.

Prof. Ülgener, büyümeyle ölçülebilir tarafı ile basit sembolik ifadelerle sığdırmak isteyen soyut modellerin lüzumunu ve faydasını inkâr etmemekle birlikte, onlar üzerinde fazlaca durmamıştır. Onun asıl üzerinde durduğu geri kalmışlığın sebebini aradığı fikir odağı, gelişmenin ölçülemeyen, ancak «anlaşılabilen ve yorumlanabilen» tarafı teşkil etmiştir.

Prof. Ülgener'in İktisadi Kalkınma Yaklaşımı

Ülgener hoca, iktisadi büyümenin dinamizminin sadece genişliğine değil, derinliğine doğru da işlemesi üzerinde durmuştur. Büyümenin dinamizminin derinliğine işlemesi, sadece iktisadî kuvvetler tarafından belirlenmez. Hoca'ya göre, «çalışma ve kazanma karşısında halkın davranışı, kıymet ölçüleri, teknik yenilikleri benimseme ve sindirme melekesi, eğitim sistemi gibi, matematik kalıplar içinde ifade edilemeyen unsurlar, iktisadi büyümenin hızlı veya yavaş gerçekleşmesinde söz sabidirler. Matematik kesinliğin sınırlarına varıldığı noktada, model çalışmaları, yerini, sosyal değişme ve yoğunlaşmanın geniş tahliline, kısaca büyüme sosyolojisine bırakmış olacaktır».

Bu ifadelerden, Hoca'nın «iktisadî kalkınmanın temel unsurunu, o ülkenin insan varlığının özelliklerinde» aradığı sonucuna varabiliriz. Her ülke insan varlığının yapısına göre, iktisadî kalkınma çabasında farklı noktalara ulaşmaktadır. Bir başka deyişle, iktisadî kalkınmanın belirleyici unsuru «soyut modeller değil, somut insan malzemesidir».

Kalkınmanın temel unsuru : İnsan varlığı

İktisadi kalkınma olgusuna hocanın koyduğu teşhis, toplumu teşkil eden insan varlığının kalkınmada belirleyici rolü oynadığı tarzındadır. Toplumsal, kültürel, davranışsal, moral ve zihinsel özellikleriyle insanı, iktisadî kalkınmanın en önemli unsuru veya vasıtası olarak düşünegelmiştir. Çünkü, sahip olduğumuz insan malzemesinin bu özellikleri, onun kalkınma karşısındaki tepkilerinin, davranışlarının ve duygularının farklı olmasına yol açmaktadır.

Prof. Ülgener'in insan varlığını kalkınmanın en önemli unsuru sayması, onun takipçisi olduğu Weberyen düşünce ekolünden ciddi surette etkilenmesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim, yaklaşık iki asır önce, Max Weber, insanın iktisadî karar ve davranışlarının, zihniyetine ve ahlâk değerlerine bağlı olduğunu savunan sosyolojik yaklaşımının temellerini atmıştı. Ülgener hoca, bu ekolün, Doğu (İslâm) dünyasındaki-belki de-tek temsilcisi idi. Hatta, ülkemizde uzun yıllar iktisat ve maliye hocalığı yapan Prof. Neumark, onun Weber'in İslâm ahlâk ve zihniyeti konusundaki eksikliklerini tamamladığını ifade etmiştir.

Prof. Ülgener'e göre, Doğu toplumlarının geri kalmasından en büyük pay, insan varlıklarının davranış, tutum ve zihniyetlerinde

aranmak lâzım gelir. Hoca'nın bu inancını, şu cümlelerle son derece çarpıcı bir biçimde yansıttığını görüyoruz. «İktisadî analize insan-sız değil, tam tersine insandan başlayarak girmek gerekir. İktisadî yaşayış, sadece mal ve para yığınlarının bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. O yığınların altında, kendine bas tavrı ve davranışları ile-insan-gerçeği yatar... İktisadî gelişmeyi sadece iktisadî ölçülerle tahlil etmek mümkün değildir ve gelişmeyi engelleyen ne tabii kaynaklar ve ne de sermaye kıtlığı olup, asıl sebep-insan-faktöründeki yetersizliklerdir».

Bu teşhis ve tesbitlere, günümüz Batı iktisatçılarının çoğu-belki farklı noktalardan hareket ederek- katılmakta ve aynı sonuçlara ulaşmaktadırlar. Ancak ne gıriptir ki, ülkemiz aydınlarının bir kısmı bu görüşlere asla iltifat etmemişler, Türkiye'nin kalkınmasında asıl önemli faktörün- sermaye yetersizliği- olduğu yıllar boyu söylenmiş, yazılmış ve dikkatler bu noktaya çevrilirken, asıl önemli olan «insan varlığı» gözlerden ve dikkatlerden -belki de bilinçli olarak- kaçırılmak istenmiştir. Halbuki, sermayeyi yaratan ve kullanan unsurun insan olduğu gerçeğinden hareket edilerek, işe kendi insanımızı kalkınmaya inandırmak ve yönlendirmek noktasından başlansaydı, herhalde bugünkünden daha fazla mesafe almak mümkün olurdu.

Prof. Ülgener, kalkınmada insana ve onu zihniyetine atfettiği önemi, «Türkiye'nin İktisadî Gelişme Meseleleri» adlı kolektif kitabın taktim yazısında şöyle dile getiriyor:

«Demokratik çizgide yürütülmesi istenilen herhangi bir plan, başarı şartım, üretici ve tüketici olarak geniş çevrelerin -halkın- planı benimsemesinde, belki daha doğru olarak plan fikrine ısınmasında bulur. Halkın desteğinden yoksun bir plan, ne kadar mükemmel hazırlanmış olursa olsun, daha başında akamete mahkumdur. İsmi sözü, planı bizzat yürütecek ve kullanacak olanların da, onu benimsemeleri ve üzerinde kaprisli oynamalardan sakınmalarını içine alır. Bu ise, icra organının en başından en alt kademelerine kadar-sorumlu kişilerin davranışını-şumulüne alan bir noktadır. Olup bitenlere bu açıdan bakınca, yalnız planın neresindeyiz gibi, götürü bir soruda kalmayıp, ondan da önce planı anlamının neresindeyiz, sualini kendi kendimize sormamız ve cevabını aramamız gerekecektir. Her halde, yenmemiz lâzım gelen zorluklardan biri ve belki en büyüğü buradadır».

Prof. Ülgener'in İktisadi Kalkınma Yaklaşımı

Ülgener hocanın, 60 lı yılların sonunda yazdığı bu satırlardan «plan» kelimesini çıkarıp, yerine «piyasa»yı koyduğumuzda, aynı tesbitlerin bugün de geçerli olduğu, yanı iddia edildiği gibi şekilde «model» değişikliğine rağmen, esasta fazlaca bir şeyin değişmediği anlaşılmaktadır.

Nasıl planlamaya ve plan zihniyetine ısınmadan ve benimsemeden onu terkettiyssek, «serbest piyasa ekonomisi»nin gerektirdiği zihniyeti benimsemediğiniz ve onun icaplarını yerine getirmediğiniz takdirde, kısa bir süre içinde onu da terkedip, kendimizi yeni arayışlar içinde bulacağımız yönündeki endişemi burada ifade etmek isterim.

Metod tercihi : Özde olup biteni anlamak

Prof. Ülgener'in kalkınmamışlığın temel belirleyicisi olarak insan varlığını tesbit ederken, Alman Tarih Felsefesi ekolünün metod anlayışından geniş ölçüde istifade ettiğini görüyoruz. Bu ekolün önemli temsilcilerinden biri olan Sombart'a göre, «her çağın kendine göre hakim bir zihniyeti vardır ve çağın iktisadi yaşayış tarzı onunla belirlenir». O halde, iktisadi yaşayış seviyesini maddi vasıtalarla ziyade, insan ve toplum zihniyetini belirleyen unsurlar tâyin etmektedir.

Hoca, böyle bir metod anlayışından tam mânasıyle etkilenmiştir. Gelişmemişliğin sebeplerini ararken kullandığı metodu şöyle açıklar : «Bir sosyal fiil ve davranış olan iktisadi olayları, dıştan eylem ve sayı tarafı ile -açıklamak- kadar, içindeki öz ve mânâ tarafı ile de -yorumlayıp, anlamak- kaçınılmazdır. Öyleki ;ancak bu şekliyle olaylara bir bütün olarak bakılabilecektir. Böyle bir metod kullanıldığı takdirde, pozitif bilimlerin karşısına sosyal bilimleri değil, manevî bilimleri koymak gerekmektedir».

Gerçekten, gelişmemişliğin sebeplerini sadece eldeki vasıtalarla ve ölçülebilir datalarla açıklayan -pozitivist metod-un yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Kalkınmayı engelleyen bütün faktörleri, pozitif incelemenin alanına sokmak ve birşeyin doğruluğunu onun ölçülebilirliğinde aramak geçerli bir yol değildir. İşte, iktisadi kalkınmanın sayı ve ölçüye yansımayan taraflarını ortaya koyabilmek için, manevî ilimlerin kullandığı metoda; onun, «anlayıcı ve yorumlayıcı» metod anlayışına başvurmak gerekir.

Bu metod anlayışını Ülgener hoca şöyle dile getiriyor: «Tabiat ilminin, pozitif olarak, dış verilere dayalı-açıklayıcı-metoduna karşı, manevî ilmin mânâ ve espri tarafına yönelik-anlayıcı-metodu esas alınmalıdır».

Prof. Ülgener, böyle bir metodu kullanmak suretiyle, gelişmişlik olgusündaki bütünlüğü parçalamadan ve sadece ölçülebilir olma tahdidine kendini bağlamadan, gelişmemişliğin sebeplerini izah etmiştir. Bu metodun bir gereği olarak, gelişmemişliğe yol açan, ölçülebilir ve ölçülemeyen faktörlerden hangisinin ilk sebep olduğunu araştırmak gereksizdir. Hoca'ya göre, -ilk sebebi- aramaktan uzak durmak ve ikisini birlikte düşünmek gerekir.

Özde olup biteni anlama ve yorumlama metodu kullanıldığı takdirde, gelişmemişliğin sebebi olarak karşımızda, insan ve toplumun sahip olduğu zihniyet ve ahlâk yapısını bulmaktayız. Prof. Ülgener'e göre, «iktisat ahlâk ve zihniyeti, insanın gündelik iş ve davranış ölçülerine hitap eden kaidelerin toplamı demektir-ki, temellerini toplumda carî olan din ile örf ve âdetler oluşturmaktadır». Ancak, burada İslâm dini açısından yapılmak gereken çok önemli bir nüans vardır. Ülgener hoca'ya göre, «insanımızı yorumlayıp anlamada, İslâm dininin, iktisat zihniyeti üzerinde, orjinal hükümleri ile değil, geniş yığınlara ulaşmayı başaran gündelik, basit mistik telkinler yoluyla tesirli olduğu müşahede edilmektedir». O halde, İslâm dünyasının geri kalmasının sebepleri, iktisadî zihniyete damgasını vuran bu telkinlerde aranmalıdır, İslâm dininde değil! Kaldı-ki, hoca'ya göre, eldeki mevcut belgeler, İslâm'ın milletlerarası ticaretin çok geliştiği şehirleşmiş bir bölgede yeşerdiğini ve geliştiğini doğrulamaktadır..

Prof. Ülgener, «İlk ve öz şekliyle İslâm'ın iktisadî gelişmeyi engellediği düşünülemez, ancak kitleler üzerinde tesirli olan mistik telkinlerin ve bunların yapıldığı tarikatların iktisadî zihniyet üzerinde rol oynadığı muhakkaktır», demek suretiyle kanaatini açıkça ortaya koymaktadır.

Gelişmemişliğin, iktisadî ahlâk ve zihniyeti belirleyen ve insan davranışlarını şekillendiren bu ölçülemeyen unsurlarının çok iyi kavranması, anlaşılması ve yorumlanması gerekir. Ancak, Prof. Ülgener, pozitif bilimin açıklayıcı ve ispatlayıcı metodunu da hiçbir zaman gözardı etmemektedir. Diyor ki, «İktisadî kalkınmamışlığı, maddi vasıtaların yetersizliği ile açıklamaya çalışmak ne kadar yanlış

Prof. Ülgener'in İktisadi Kalkınma Yaklaşımı

ise, sadece manevî açıklamalara dayandırmak da o kadar yanıltıcıdır». Ve ekliyor: «... Toplumların geçirdiği değişiklikleri katı bir maddecilik ile açıklamak ne kadar yanlış ise, tek yanlı olarak manevî, spiritüalist izah şemalarına başvurmak da o derece yanlıştır. İslâm dininin ve özellikle tasavvufun zihniyet dünyamızı şekillendirmedeki payı, dikkatli ve ölçülü şekilde tesbite çalışmalıdır. Bu pay, günümüzde, eskisi kadar net ve açık olarak görünmeyebilir... Kültürümüzün ve iktisadiyatımızın içinde bulunduğu buhran bu noktada aranmalıdır. Eskisi tüketilmiş, fakat yerine yeni bir ruh ve muhteva getirilmediği için, dünün değerleri kuru ve çıplak şemalar halinde boşluğa bırakmış haldediler».

Bu ifadelerden, Prof. Ülgener'in iktisadi kalkınmaya bakışındaki orijinalitesi de ortaya çıkmış olmaktadır. Ülkemizde ona gelinceye kadar, hemen hemen hiç kimse, pozitivist metodun yanında mutlaka anlayıcı metodu kullanmak gereğine işaret etmemişti. İlk defa Ülgener hoca, ancak her iki metodun birlikte kullanılarak kalkınmamışlığın sebeplerinin tam olarak izah edilebileceğine ışık tuttu. İçinde bulunduğumuz buhrandan çıkış için, kültür değerlerimize sahip çıkmak ve onlara yeni bir ruh ve muhteva vermek gereğini açık bir biçimde gözler önüne serdi.

Kalkınma yaklaşımı : Kendine özgü kalkınma

Prof. Ülgener, -insan gerçeğini- devre dışı bırakan ithal modellerle, sağlıklı ve kalıcı bir kalkınmayı gerçekleştirmenin mümkün olamayacağını, milli-manevi değer sistemimizi esas alan, ancak onu günün ve çağın ihtiyaçlarına göre yorumlayan ve şekillendiren çözümlerin tek çıkış yolu olduğunu ortaya koydu. Ona göre, insanı soyutlaştıran değil, millî-manevî değer sistemi içinde somutlaştırarak dikkate alan modeller en gerçekçi ve en sağlıklı çözümlerdir.

İnsanımızın değer sistemine ters düşmeyecek, iş disiplini, metod ve tekniği, akılcılığı telkin edecek, onu iş ve vazife insanı haline getirecek ve sosyal sorumluluk şuurunu verecek bir yaklaşım çıkış yolunun ta kendisi olacaktır. Madem ki, geri kalmışlığın en önemli sebebi-insan gerçeği-dir, o halde, çıkışın ve çözümün başka yerlerde aranması beyhudedir.

Ülgener hoca, «İZM'ler ve SİSTEMLER» adlı makalesinin son satırlarında şöyle diyor: «Marx'm sadece maddi-teknik kalıplarla

oyalanıp durduğunu, hisleri ve ihtirasları ile insan gerçeğinin derinlerine inmediğini sananlar bugün için çok gerilerde kalmış sayılırlar: Marx'ın ve günümüz Marx'çı antropologların vardıkları sonuç açık kesindir: Maddi-teknik faktörün belirleyici etkisi yine devam etmekle beraber, son sözü söyleyecek olan -insan-gerçeği; insan hamuru demek de mümkün! Aslında kapitalizm gibi sosyalizm de teknik altyapı ve üretim ilişkileri bir yana, katıksız Batılı kafanın harcı sayılabilir. Nitekim, Marx, kapitalizmin kaçınılmaz olarak sosyalizme çevrileceğini isbatlamaya çalışırken çok belirli bir insan modelinden hareket etmişti: Burjuvası gibi proletaryası da okur yazar, iliklerine kadar bilinçlenmiş batılı insan tipleri, ... mayanın batılısından batılı sosyalizmi! Despotundan ceberrut-despotik sosyalizm! Eyyamcısından da -hiç şüphemiz olmasın- sadece eyyam sosyalizmi!».

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılıyor ki, Prof. Ülgener, bir sosyal bilimci, bir iktisat felsefesi ve bir kalkınma iktisatçısı olarak, başka ülke insanları tarafından yoğrulup kotarılmış, hazırıcı modellerle kalkınmanın başarılayacağını vurgulamak istemekteydi. O, millî tip-te çözümlerden yanaydı. Kendi insanımızdan hareket eden ve geniş kesimler tarafından desteklenen çözümlerle kalıcı olacağını savundu. Bir makalesinde, «...elde edilen gelişmenin meyvalarını zaman zaman daha yüksek bir istihlak (tüketim) halinde, alâkalı çevrelere tattırmak lâzım gelecektir. Gerekli tasarrufu yaratmak gibi çok haklı olan bir gayret, ifrata götürülüp bir nevi -kemerleri sıkma- şekline sokulduğu zaman halkın bu modelin arkasında gitmekte devam edeceğini sanmak çok hatalı bir düşünce olur» demekle, geniş kitlelerin desteğinin ne kadar önemli olduğuna işaret etmekteydi. Böylece bir yandan-insan varlığı-nın iktisadi kalkınmada oynadığı -vasıta- rolüne işaret ederken, diğer yandan âdil bir kalkınmanın, ancak insan refahını hedef almakla gerçekleşeceğini vurgulamaktaydı. «İnsan refahını arttırmaya dönük olmayan, insanı mad-den ve mânen tatmin etmekten uzak modeller-insan-dan hareket etmiş olsalar dahi, maddeci kalıplardan öteye geçemezler» diyordu. Bir başka deyişle, ona göre, ekonomi ve insan hem kalkınma süreci içinde ve hem de bu sürecin sonunda bütünleştirilmelidir. Bu bütünleşme ise, ancak ülkemiz insanına ve toplumuna uygun bir model içinde sağlanabilir.

Prof. Ülgener'in getirdiği bu yaklaşımın, ülkemizde ve dünyada genellikle kullanılan bilinen kalkınma yaklaşımlarından çok farklı

Prof. Ülgener'in İktisadi Kalkınma Yaklaşımı

olduğu görülüyor. O, açıklayıcı metoda da yer verdi, ölçülebilir faktörleri ihmal etmedi. Ama, sadece orada da kalmadı. Ölçülemeyen faktörlerin önemini vurgularken, emperyalizm teorisinin veya fakirliğin fasit çemberinin çok ötesine giderek meseleyi ele aldı. Esasen bu klâsikleşmiş izahlar, XX. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmele karşısında kökünden sallanmaktaydı. Ülgener hoca'mn getirdiği izah şemaları, bugün başta Japon örneği olmak üzere, birçok ülkedeki kalkmamışlıktan kurtulma veya kalkmamışlık içinde çırpınma olgularını en doyurucu şekilde bize anlatmaktadır.

Onun, kapitalizmin, sosyalizmin ve komünizmin hep benzer özelliklere sahip batılı kafanın eseri olduğunu, bizim insanımızın ise farklı olduğunu, dolayısıyla çıkış yolunun da farklı olması gerektiğini bilimsel olarak ortaya koyması, hizmetlerinin en büyüğüdür.

Ülgener hocanın, ülkemizin yetiştirdiği bir ilim adamı olarak, bütün gelişmekte olan ülkeler için vardıği sonucu bir cümle içinde özetlemek istersek; her ülkenin kendi çıkış yolunu, kendi şartları içinde, kendisinin bulması en doğru yoldur, şeklinde ifade edebiliriz.

Ruhu şâd olsun!